

Juroš i Marko Olujić), na kraju knjige donosi vrlo iscrpan i temeljit abecedni popis prezimena i patronima izvedenih od prezimena za žene udane u Imotskoj krajini i za to upotrijebljenu literaturu. Bekavac Basić precizno i jezgrovito navodi i osnovna obilježja imotskoga govora:

– on je ikavica (staroslavenski *jat* se izgovara glasom *i*),

– on je šćakavica (glasovni skupovi *-stj* i *-skj* daju *-šć* umjesto *-št*, pa imamo *šćap*, *šćeta*, *šćipat* i sl.),

– glas *-m* na kraju flektirane riječi iza samoglasnika prelazi u *-n*, a u nezavisnim padežima ne prelazi (čitam = *čitan*, volim = *volin*; ali: grm, strm, dom),

– stanovnici zapadnih sela Imotske krajine su djelomični jakavci, pa ponekad glas *-lj* zamjenjuju glasom *-j* (ljudi = *judi*, ljubiti = *jubiti*),

– u selima podno Bijakove stanovnici ne razlikuju glas *č* od *ć*, kao ni *dž* od *đ*,

– govornici Imotskoga kraja često upotrebljavaju kratku množinu imenica muškoga roda (ključevi = *ključi*, volovi = *voli*, đavoli = *đavli*),

– u govoru i pisanju infinitiva redovito se rabi oblik bez završnog *-i* (piti = *pit*, peći = *peć*, čitati = *čitat*) i

– u prvome licu jednine prezenta nastavak *-m* redovito se zamjenjuje nastavkom *-n* (molim = *molin*, slinim = *slinin*).

Naravno, podizanjem opće razine obrazovanja stanovništva te utjecajima sredstava masovnog priopćavanja, i imotski se govor sve više približava standardnome, poglavito u kontaktu sa sugovornicima s takvim izričajem te u pisanju. Na taj način sve više nestaju riječi iz života seoske sredine i starih tradicionalnih zanata.

Na kraju ćemo se pridružiti pozitivnim sudovima ocjenjivača o knjizi te istaknuti da su sve riječi u *Rječniku* obilježene naglas-

kom, jer razlika u naglasku povlači i razliku u njezinu značenju. Naglasci su pak plod slušanja živa govora od strane autora i priopćivača.

Josip Anić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Ivan Čolović

Bordel ratnika: Folklor, politika i rat

Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd:
Čigoja štampa, 2000., 3. izd., 214 str.

Ivan Čolović rođen je 1938. u Beogradu. Magistrirao je na Filološkome, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u istom gradu, gdje je i zaposlen u Etnografskom institutu SANU-a. Objavio je radove iz područja književnosti, urbane etnologije, etnolingvistike i političke antropologije. U ovoj knjizi se bavi utjecajem epske baštine na proces raspada jedne države i jednog sustava, te uzrocima »guslarskoga« mentaliteta u njemu. Iako se bavi i drugim prostorima, najviše analizira scenu u Srbiji i tamošnje epske poruke. Već u uvodu knjige, analizom lika Ljubbe Zemunca (pravo ime Ljubomir Magaš, kriminalac, ubijen 1986. u Frankfurtu), autor predočava bit epskih naracija o junacima, kako onih iz prošlosti, tako i suvremenih. U podlozi takvih naracija, koje su izrazito (zlo)upotrijebljene u ratnim sukobima 1991. – 1995., nalazi se ono što J. Županov imenuje dvovrijednosnom orijentacijom, a što se svodi na crno-bijelu sliku stvarnosti. Podjela svijeta na »naš« i »njihov« i »naše« kriminalce čini herojima, pa i onda kada su okrutni, grubi ili ubijaju druge (što je činio Ljuba Zemunac). To se objašnjava naprosto reakcijom plemenita odmetnika (varijanta modernoga Robina Hooda) na nepravde oko sebe i grubosti »onih drugih«. Usto, mnogi zločinci (mirnodopski i ratni) trebaju kolektiv, zajednicu. Tu se osjećaju zaštićenima,

ne samo fizički, već i emocionalno. Jedan iz skupine Zemunčevih sljedbenika to objašnjava ovako: »Najviše je volio (Ljuba Zemunac, o. a.) da smo svi na okupu, da sjedimo zajedno i smijemo se, dobro jedemo, igramo nogomet, jednostavno da živimo kao sretna porodica«.

Aktiviranje demokratskih procesa u sotonu socijalizma izbacilo je na površinu snažnu povezanost folkloru i politike. Zašto su politički akteri (osobito u Srbiji, ali i drugdje) u obraćanju narodu rabili više epski, tradicijski imaginarij, nego modernu demokratsku retoriku? Županov objašnjenje tog fenomena nalazi u postojanju repertoara u stanovništvu (sustava vrijednosti, slike svijeta) prijemčiva za takve poruke, koji je samo trebalo aktivirati. U tom sustavu vrijednosti prošlost je dominantna nad budućnošću, a budućnost je, kao u svakoj mitskoj slici svijeta, moguća i poželjna kao ponavljanje prošlosti. Uostalom, povratak u prošlost se i najavljuje mnogobrojnim prigodnim stihovima, od kojih jedan izdvajamo kao zlo pro-ročanstvo:

*Slobodane, sabljo naša britka,
Hoće l' skoro na Kosovu bitka?
Hoće l' vrela krvca da procuri
de cvetaju kosovski božuri?
Ako treba, a ti samo reci,
letećemo k'o puščani meci.*

Novoustoličeni lider radije će pokrenuti nove ratove nego provesti socijalne i političke promjene u društvu, koje bi (što su nedavni događaji u nešto drukčijem obliku i pokazali) i njega najvjerojatnije uklonili s političke pozornice. Uostalom, kako primjećuje V. Katunarić, okosnica novih vlasti u bivšoj Jugoslaviji postaje demobilizirani (dodali bismo, i mobilizirani) ratnik heroj, nasljednik svih dotadašnjih povijesnih veličina i »veličina«. Uvođenje i snaženje demokracije nužno će značiti i potiskivanje takva modela društva i države. Prema svedmu sudeći, ti procesi su (uz evidentne otpo-

re) već započeli. Da bi se uspjelo u nakani stvaranja crno-bijele slike stvarnosti, pribjegava se obogotvorenju vlastitih junaka i obeščovječenju protivnika, stvaraju se nadljudi i podljudi. Cijeli taj ideološki proces u funkciji je oslobađanja od krivnje za zločine eliminacije savjesti protagonista zločina.

Osim politike, dihotomni pristup tumačenju događaja prisutan je i u drugim područjima života, od nogometa do gospodarstva. U finalnoj utakmici Kupa europskih prvaka 1991., *Zvezda – Olimpique*, igrači *Zvezde* prikazani su kao osobe bez »mane i straha«, a u igru se uz ovozemaljske navijačke skupine uvodi još jedan navijač »našega« kluba: Bog. Zanimljivi su slogani popularne Karić banke kojima se obraća građanima: »Ko je Srbin i srpskoga roda neka dinar na dinar nadoda«; ili: »Ko to kaže ko to laže kamata je mala«. Čak je i filozof I. Kant »prilagođen« toj stvarnosti: »Zvezdano nebo nada mnom, štedna knjižica preda mnom«. Analizirajući lik Kapetana Dragana, vojnog instruktora krajinskih Srba, autor ga smješta u kontekst »međuplemenskog rata«. Prema našim spoznajama, to nije bio međuplemenski pa ni etnički sukob, nego agresija država Srbije i Crne Gore na Sloveniju, Hrvatsku i BiH. Nisu na bivšim jugoslavenskim prostorima ratovala posvađana i ksenofobična plemena i narodi, već se radilo o smišljenom velikosrpskom planu s ciljem osvajanja tuđeg teritorija. A upravo preopćenito objašnjenje ratnih sukoba 1991. –1995. (gotovo kao prirodne nepogode!) smatramo glavnim nedostatkom ove, inače zanimljive i vrijedne, knjige. Za razliku od četničke ikonografije i snažna srpskog nacionalizma, lik Kapetana Dragana nudio je srpskoj javnosti ono što je mnogo ugodnije, a zapravo je isto kao ono prvo, a to je navodno borba Srba, ne prema etničkom načelu (zato što je i on Srbin), nego prema načelu ljudskih prava i pravde. Budući da su Srbi u Hrvatskoj u pravu, on je s njima. Ta prividna kontradikcija u funkciji je racionalizacije

velikosrpskog osvajačkog pohoda, a najveći problem nije bio u »filozofiji« Kapetana Dragana, već u srpskoj intelektualnoj javnosti koja se i nakon ratnih poraza teško rješava te kontradikcije. Na te »bolesti« nije u potpunosti imun ni autor knjige.

Odakle naslov knjige? To autor otkriva u poglavlju istoga naziva u kojemu se dovode u vezu seks i rat, Eros i Tanatos. Mogući uzor takvim pristupima je Goebbelsova izjava da je »rat najelegantniji oblik ljubavi prema životu«. U jesen 1991. izašao je i strip *Knindže, vitezovi kninske krajine*. U njemu autor spaja dva pristupa seksualnome i erotskome: prvi, koji podrazumijeva »herojsku stidljivost«, priličnu kulturi ratničko-patrijarhalnoga društva, i drugi, moderniji, koji naglašava erotske karakteristike likova, što je prilagodba mlađem dijelu publike. Lik atraktivne Ličanke Milice dobro oslikava taj spoj, ali su erotski motivi ipak podređeni patriotsko-ratničkim. Tipičan primjer je slučaj zavodjenja »ustaše« od strane junakinje stripa i uvođenja u klopku pripadnika neprijateljske vojske. Sakralizacija vlastitih vojnih pohoda i obogotvorenje ratnika snažno je prisutno u raznim srpskim vojnim i paravojnim postrojbama. Tako narodni pjevač *Baja Mali Knindža* cilj srpske borbe vidi u obrani pravoslavlja u stihovima:

*Mi imamo srce lavlje,
mi branimo pravoslavlje.*

Veza metafizičkoga i ovozemaljskoga vidljiva je i na hrvatskom glazbenom prostoru, u pjesmi »Zlatnih dukata«, *Hrvatine*, u kojoj se između ostaloga kaže:

*Preljepa domovina
bit će opet slobodna,
to je želja hrvatska
i od Boga i od Alaha.*

U poglavlju »Etnički identitet u savremenom političkom folklorizmu«, autor ističe: »Na tlu nekadašnje Jugoslavije već dve godine se ratuje za – etnički identitet. Ognjem i mačem čuva se, odnosno ostvaruje

takozvano *pravo naroda na samoopredjeljenje* koje se shvata kao legitimna, i pre svega, prirodna težnja etničkih zajednica da žive same, na svome i po svome, da se i teritorijalno i politički, i u pogledu kulture, vere i jezika, odvoje od etničkih stranaca u svojoj okolini«. Baš to je naša točka razilaženja s većinom srpskih intelektualaca. U njihovim su tumačenjima izjednačene sve etničke skupine (a to je često bio i »europski« pogled na bivšu Jugoslaviju), a legitimno pravo na samoopredjeljenje naziva se takozvanim. Usto, još jednom treba ponoviti: ovdje se nije vodio etnički (ili, u još radikalnijoj pseudointelektualnoj varijanti, plemenski) rat, koji onda nužno vodi prema teoriji jednake krivnje svih strana u sukobu, već je izvršena velikosrpska agresija na ostale republike bivše Jugoslavije.

Uoči raspada socijalizma promijenjena je i politička retorika. Autor analizira »događanje naroda« u Srbiji, gdje se »radni narod« i »radnička klasa« u novogovoru supstituiraju nacijom i etnosom. »Foteljaši« sada nisu samo pripadnici neodređene birokracije, nego najčešće pripadnici drugih naroda ili eventualno »domaći izdajnici«. U epskome »štimungu« to izgleda ovako: »Azem Vlasi i Nadira srpski narod provocira«, ili: »Slobodane svi smo tvoji, sem izroda po de koji«. Karakteristika novogovora je i prisutnost mržnje, a uz etnički identitet, kako primjećuje autor, neizostavno se »liju potoci krvi«. Etnički identitet Srba u stalnoj je borbi na život i smrt s Drugim. Likovi Drugih su različiti, mijenjaju se s vremenom, a može ih se nabrojiti čitava plejada: Murat i Turci, hodže, Albanci, balije, paše i ustaše, Amerika, Vatikan, fašisti, titoisti i ostali *isti* (prema potrebi). Izdvajamo stih koji se iz sadašnje perspektive i nakon NATO-akcije u Srbiji čini grotesknim: »Ameriko, ne diraj Srbiju! Zar još ne znaš kako Srbi biju«?

U posljednjem poglavlju govori se o kriminalcima koji figuriraju kao ratni junaci. Njihovo ponašanje ima sličnosti s hajdu-

čijom, uz pokoj robinhudovsku gestu. Oimali su automobile, uzimali iz prodavaonica i pritom dio plijena uz veliku pompu dijelili građanima. Među Muslimanima (Bošnjacima) prestižni borci za nacionalnu stvar bili su predratni kriminalci Ramiz Delalić Čelo, Mušan Topalović Caco i Jusuf Prazina Juka. Na hrvatskoj strani u Bosni najpoznatiji junak podrijetlom iz mafijaškog podzemlja bio je Mladen Naletilić Tuta. Od srpskih mafijaških junaka i gospodara rata najpoznatiji je Željko Ražnatović Arkan. Postoji, kako navodi autor, između navedenih kriminalaca i ratnika određena razlika. Dok su hrvatski i srpski protagonisti uglavnom uzimali i oimali od suprotne strane (srpske ili hrvatske), bosanski (u ovom slučaju i bošnjački) umjesto etničkog mjerila su prilikom pljačke i ucjene rabili socijalni: uzimali su uglavnom od imućnijih Srba, ali i Hrvata i Muslimana. Svi nabrojani i neki njihovi pomagači završavaju u zatvoru ili na groblju. U društvima koja imaju hajdučku tradiciju (manjega ili većega trajanja i intenziteta) i nemaju dužu (ili nikakvu) demokratsku i pravnu tradiciju te su pojave socijalnog odmetništva imale svoj realni socijalni supstrat. Usto, stvarna ugroženost nacionalnih skupina, kao i instrumentalizacija nacionalnih skupina s ciljem osvajanja tuđih teritorija, tražila je masovnost, minimizirajući ili posve odbacujući pritom bilo kakva druga, pa i etička, mjerila. Zanimljivo je još jedno autorovo zapažanje. Svi kriminalci – ratni junaci imaju nadimak, i to onaj iz predratnog doba i kriminalnog miljea, s tim da se nadimak ne briše, nego se pretvaranje kriminalca u ratnoga junaka oslanja na ranije stečenu reputaciju. Kao i u mladenačkoj dobi, nadimci su simboli otpora etabliranom svijetu i njegovim pravilima. I sam autor fenomen obogotvorenja kriminalaca objašnjava socijalnim ambijentom u kojemu se radnja odvija i citira pritom V. Katunarića, koji kaže: »Frustracijski realpolitički prostor na južnoslavenskom Balkanu ostavio je

specifičan trag u sferi etničke imaginacije. U njoj buja snažni epski genotip moći. To je heroizam u kojem prednjači sila i silovitost, a najviše dolazi do izražaja u područjima koja su dugo bila pod turskom vlašću.«

O epskim obilježjima društava bivše Jugoslavije dobro svjedoči upravo kult heroja. To nije građanin koji ima dužnosti prema državi, naciji i sl. Heroj čini nešto neobično što drugi ne mogu, a najbliži prirodi herojskog podviga je, kako to dobro zapaža autor, Njegošev stih: »Neka bude što biti ne može«. Pritom je herojstvo često fenomen za sebe koji služi određenim nacionalnim interesima, ali ih pritom nadilazi, a njegovi protagonisti nisu samo nacionalni junaci (iako su najčešće i to), nego i više od toga, svojevrsni nadljudi u strašnim i tegobnim vremenima. Mitologizacija njihovih likova u društvima koja ne baštine organizacijska dostignuća suvremenih društava u funkciji je ohrabriranja »obične većine« da se i teška iskušenja mogu izdržati (*Biti kadar stići i uteći i na strašnu mjestu postojati!*). Poslijeratna stvarnost i počeci sređivanja stanja razaraju te mitove koji postaju nefunkcionalni, a nositelji mitskih uloga vraćaju se iz mita u realnost koja im već podastire (ili će podastrijeti) račune za njihovu aktivnost. Cijena koju su pritom platili ili će platiti je život ili dugotrajni zatvor. Knjiga Ivana Čolovića obiluje mnogim zanimljivim podacima o »junacima« postsocijalističkoga i postjugoslavenskog razdoblja, s jasnom namjerom da se istraži povezanost folkloru i politike, epske deseteračke tradicije i suvremenih socijalnih procesa. U toj namjeri autor je uglavnom uspio, uz jedan nedostatak – nemogućnost izbjegavanja ekvidistance u ocjeni događaja i procesa u razdoblju 1991.–1995. i zablude da se sve to događalo u jednom društvu i u jednoj državi, kao svojevrsan unutarobiteljski problem! Iako nema spoznajnu »težinu« nekih drugih knjiga slične tematike (*Žanić: Prevarena povijest*),

ona im se svojom zanimljivošću i čitkošću svakako približava.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Rudolf Laiprecht

Alltagsrassismus

Münster/New York/München/Berlin:
Waxmann, 2001., 470 str.

Osnivanjem Ujedinjenih naroda i proglašenjem univerzalnih ljudskih prava rasizam je ukinut kao službena ideologija vlasti i kao doktrina u akademskim ustanovama. Režimi koji su zadržali vladavinu bijele manjine (Južnoafrička Republika, Južna Rodezija, lokalne vlasti u južnim dijelovima SAD-a) računali su da će cijena domaćega i međunarodnog otpora i izolacije biti manja od koristi koju rasistički režim donosi svojim pobornicima. Također su pretpostavljali da je antirasizam na Zapadu pomodna ideološka naplavina koja će se, poput drugih revolucionarnih retorika jednakosti (od socijalizma do feminizma), povući pred neumitnošću »prirodnoga« poretka nejednakosti. Iako u manjini, otvoreni i glasni rasisti imaju dosta velik broj prešutnih pristalica. Ti se nalaze među izbornom bazom ekstremno desnih stranaka koja se u vrijeme ekonomskih kriza nekako automatski povećava, kao i u akademskim krugovima koji uporno proizvode dokaze o genetskoj uvjetovanosti ljudskih postignuća ili o nepremostivim kulturnim/civilizacijskim razlikama. No, valjanost tih argumenata bila je i ostala ovisnom o općoj političkoj klimi koja im sada više nije išla u prilog. Politički pobornici rasizma morali su se pod pritiskom nove javne politike u znaku popularnosti ljudskih prava i sloboda povući na marginu ili u privatnost. Akademski pobornici rasizma morali su, pak, značajno ublažiti svoje argumente i

prilagoditi ih vladajućoj ideologiji jednakosti, zapravo govoriti o kulturnoj različitosti, relativnosti i pluralizmu umjesto o hijerarhiji rasa i kultura.

Koliko takva napetost između potisnute rasističke svijesti i demokratske savjesti prožima ostatak društva, posebno novih naraštaja bijelih zapadnjaka u čijem susjedstvu već desetljećima žive stanovnici drugih rasa i kultura? Je li rasizam naprosto funkcija trendova na tržištima rada u zapadnim društvima? Koliko su mediji i obrazovanje presudni u oblikovanju stavova prema drugima? Ili se stavovi u konačnici oblikuju u uvijek neprozirnoj unutrašnjosti pojedinca koji je sada suočen s izborom široke ponude različitih ideologija?

Tim se pitanjima Rudolf Laiprecht, profesor socijalne pedagogije na sveučilištima u Njemačkoj i Nizozemskoj, pozabavio u ovoj knjizi koja se pojavila kao deveta u biblioteci istog izdavača pod naslovom *Interkulturalno istraživanje obrazovanja*. Knjiga predstavlja vrlo opsežnu studiju o rasizmu u središtu koje je empirijsko istraživanje stavova mladih ljudi o »drugima« u kontekstu današnje Njemačke i Nizozemske. Autor upozorava da rasizam nije nestao iz društvene svijesti nego je promijenio svoj sadržaj, oblike i intenzitet, kao i mjesta na kojima bira mete, postajući svakodnevnom činjenicom. Ali, to ipak više nije stvarnost tridesetih godina 20. stoljeća. Incidenti na rasističkoj osnovi znaju biti, doduše, teški, ali među većinom, ili barem većinom mladih, sklonost rasizmu je razmjerno rijetka ili se pojavljuje na nesiguran i nedosljedan način. Sudeći prema autorovu tumačenju, radi se o vrlo važnoj promjeni.

Ishodište Laiprechtove studije je višegodišnji istraživački projekt »Internationales Lernen« (Međunarodno učenje) u pet europskih zemalja (Njemačkoj, Nizozemskoj, Grčkoj, Hrvatskoj i Latviji), u sklopu koje je načinio vlastito istraživanje. Ono je bez